

УДК 37.09

ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ М. ПИРОГОВА

В. А. Іноземцев

У статті розкриваються підходи М. І. Пирогова до реалізації ідеї гуманістичного та духовно-морального виховання особистості з позиції філософських та педагогічних критеріїв. Аналізуються світоглядні оцінки вченого, його пошуки і розуміння сенсу життя.

Ключові слова: М. Пирогов, гуманістична позиція, антропологія, морально-етична особа, сенс життя, суть людини, буття.

Иноземцев В. А. Философские аспекты воспитания детей у педагогическом наследии М. Пирогова

В статье раскрываются подходы Н. И. Пирогова к реализации идеи гуманистического и духовно-нравственного воспитания личности с позиции философских и педагогических критериев. Анализируются мировоззренческие оценки ученого, его поиски и понимание смысла жизни.

Ключевые слова: Н. Пирогов, гуманистическая позиция, морально-этическая личность, сенс жизни, антропологія, сущность человека, бытие.

Inozemtsev V. Philosophical Aspects of Children Upbringing in the Pedagogical Heritage of M. Pyrogov

The article reveals approaches of M. Pyrogov to realization of idea of humanism and spiritual & moral education of person from the point of view of philosophical and pedagogical criteria. The world view appreciations of scientist, his searches and understanding of sense of life.

Key words: M. Pirogov, humanism position, anthropology, morally-ethic personality, sense of life, essence of man, existence.

Актуальність проблеми. На сучасному етапі реформування системи освіти України мають особливу актуальність проблеми гуманізації, формування морально-етичних принципів як основи духовності та гармонійного розвитку молодих людей. На початку ХХІ ст. суспільство переживає період особливих уваги і ставлення до самого себе, коли формуються нові цінності, нові підходи і критерії буття людини. Гуманістична спрямованість молоді особистості через морально-етичну, духовну вихованість нині є пріоритетною метою системи освіти, а кінцевою метою гуманізації навчально-виховного процесу є формування всебічно розвиненої високоморальної і самовдосконаленої особистості, яка здатна адекватно сприймати реалії життя і з позицій альтруїзму служити Батьківщині, суспільству і боротися за його прогрес.

Досягти поставленої мети у навчально-виховному процесі можливо тоді, коли будуть створені умови для всебічного розвитку, саморозвитку і самовдосконалення особистості, вироблення в неї почуття власної гідності, формування чітких моральних переконань, громадянської відповідальності, патріотизму і усвідомлення необхідності самовиховання.

Система освіти в умовах глобальних суспільних процесів виступає основним фактором формування всебічно розвиненої особистості, яка розуміє сенс життя. Ця проблема є предметом дослідження багатьох сучасних педагогів. Філософські підходи і педагогічні погляди М. Пирогова мали відображення і творчий розвиток у працях Л. Гордіна, А. Бойко, С. Пазинича, О. Пономарьова, Т. Хорольської та інших.

Розроблення проблеми гуманізації національної освіти, філософської антропології стало головним вектором не лише педагогіки, а і філософії, психології, історії, етнографії, інших наук про людину.

Аналіз досліджень і публікацій. Розгляд історико-філософської та педагогічної спадщини видатних мислителів минулого є одним із шляхів досягнення практичних завдань виховання гармонійної та духовно-моральної особистості. М. Пирогов – один із найвидатніших російських учених, громадських діячів ХІХ ст. І хоча Микола Іванович не вважав себе філософом, але вся його творчість, життєва позиція свідчать про нього як людину, яка намагалася зрозуміти сенс життя, проблеми буття особистості. Публіцистична праця М. Пирогова не випадково названа "Питання життя", в

Іноземцев Віктор Анатолійович, директор Полтавського кооперативного технікуму, аспірант кафедри загальної педагогіки та андрагогіки Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка

ній викладено роздуми про походження і таємницю людини з позиції антропологічного споглядання, мислення і сприйняття. Для вченого поняття про людину, її призначення, сенс життя, думки і дії нерозривно пов'язані. У цьому філософський підхід М. Пирогова до розуміння сутності життєвих цінностей людини, гуманістичних ідеалів. Ці та інші проблеми є предметом дослідження видатних педагогів, філософів: Г. Сковороди, К. Ушинського, І. Франка, В. Сухомлинського, О. Вишневецького. Аналіз педагогічної спадщини М. Пирогова дав змогу констатувати здатність ученого зануритися у внутрішній світ людини, завжди залишатися на позиції вірності принципам гуманізму.

За глибоким переконанням Миколи Івановича, кінцевою метою виховання кожної людини повинно бути формування гармонійно розвинутої особистості, яка має морально-етичні якості, внутрішні ідеали. Головними умовами створення нової системи виховання мають бути: визначення мети виховного процесу на основі філософського розуміння сенсу життя, антропологічної сутності людини, врахування індивідуальних особливостей дитини. Тільки за дотримання таких умов можна говорити про досягнення мети виховання, формування справжньої людини – високоморальної, духовної.

Метою статті є проаналізувати погляди М. Пирогова щодо трактування сутності сенсу життя, людського існування та показати, що його філософський світогляд, педагогічні ідеї дозволили зрозуміти антропологічну сутність людини, її буття. А це було результатом формування вченим власного унікального бачення світу, належності великого педагога до оригінальної екзистенціально орієнтованої філософії освіти, спрямованої на вирішення світоглядних проблем життєзмістовного характеру через розуміння навколишнього середовища та внутрішнього змісту людини-особистості.

Виклад основного матеріалу. М. Пирогов став одним із основоположників оригінальної релігійно-філософської думки другої половини XIX століття і був першим у вітчизняній педагогіці, хто звернув увагу на необхідність вирішення "питання життя", питання людського буття. Учений чітко розумів ціль свого призначення у всесвіті. Мета М. Пирогова була "для самого себе і з самим собою розглянути своє життя, підбити підсумки своїх прагнень і світогляду... з'ясувати мотиви своїх дій" [3, с. 99].

Ось чому великий педагог визначив проблему гуманності, духовності як основне питання освітнього процесу. Його педагогічна спадщина актуальна і в наш час, оскільки в ній порушені філософські, загальнолюдські аспекти виховання. Як ве-

лика особистість і гармонійно розвинена людина, М. Пирогов на власному досвіді, прикладом свого життя показав, що таке громадянська правдивість, а також продемонстрував життєві мужність і сміливість. "Його розум був найвищою мірою послідовним, звідси його погляд на приречення як на результат безперервного і безкінечного зв'язку, що залежить один від одного, причин та наслідків" [3, с. 113].

Філософський склад розуму вченого, його підхід до розуміння педагогічних проблем дав змогу визначити суттєві аспекти виховання дітей. Так, наприклад, М. Пирогов звертає особливу увагу на внутрішній світ дитини. На думку вченого, користь справи виховання, без сумніву, вимагає розвивати в молоді любов до Батьківщини, до історичного минулого та привчати її до системної розумової праці, в якій загартовуються воля і характер [3, с. 145].

Великий лікар і педагог чітко розумів: прийшов час визнати, що духовність і моральність – це досягнення людства протягом тисячоліть через непоправні втрати, через досягнення знань гармонійного розвитку.

У праці "Питання життя" автор поставив проблему виховання насамперед людини, а потім солдата, лікаря, моряка. Великий учений звертає увагу на внутрішній світ людини, яка вступає в самостійне життя, наповнене внутрішньою енергією, яку потрібно спрямовувати на вдосконалення суспільства і себе. "Ми, живучи в суспільстві і для суспільства, живемо ще і самі собою і в самих собі" [4, с. 30]. Саме тому вся наукова та педагогічна діяльність М. Пирогова були справою честі та громадянського обов'язку і стали для нього сенсом особистого життя. Великий педагог вказує, що на жаль, є багато людей, у яких відсутня думка про сутність свого існування, але без вирішення питання про сенс людського буття неможливе розуміння об'єктивної необхідності виховання і навчання, постановки цілей педагогічної діяльності і слідування їм. Тому М. Пирогов надає таке значення цій проблемі і в своїй статті намагається її вирішити. Характерною ознакою для Миколи Івановича була життєва позиція вірності принципам гуманізму. Це характеризує його як великого вченого, як людину і особистість. Гуманістичну позицію М. Пирогова відображено в дотриманні норм християнства, громадянського обов'язку, етики і моралі. Але особливу увагу заслужують розкриття внутрішніх параметрів людини на різних етапах його життя, ролі і місця виховання всіма системами виховної роботи. Людина у процесі виховання завжди засвоює деякі уявлення про сенс і мету свого існування. Якими будуть ці уявлення, залежить перш за все від психічного стану особистості, її

соціального оточення, впливу інших людей.

Активна позиція М. Пирогова як вченого, педагога і просвітителя визначила його антропологічний підхід щодо сутності людини. "Бути людиною" – це спосіб буття, "виявлення духовної природи людини – прагнення вирішити питання життя про ціль буття" [4, с. 30]. Це був специфічний погляд ученого на прагнення людини визначити межі свого буття, пошуки духовних основ свого існування, що дає можливість побачити не тільки суб'єктивний бік проблеми, а її природу і зміст. Ось чому великий педагог звертає особливу увагу на розвиток освіти через виховання, а виховання через освіту. З раннього дитинства необхідно формувати норми моралі, поведінки, визначаючи цінності, уявлення особистості про навколишній світ, які дозволяють їй адекватно сприймати реальність через сформовані світогляд і спосіб буття.

М. Пирогов засуджував формальні догматичні підходи у педагогічній діяльності. У зв'язку з цим він говорить про важливу роль переконань у житті людини, які даються не кожному: "Це дар неба, що вимагає зусиль розробки ... тільки той може їх мати, хто привчений з дитинства пильно дивитись у себе, хто привчений з перших років життя любити щиро правду, стояти за неї горою і бути невимушено відвертим... Ці властивості досягаються вірою, натхненням, проявом свободи особистості, здатністю відволікання, вправами в самопізнанні" [4, с. 45–46].

М. Пирогов намагався затвердити новий підхід до особистості вчителя, розглядав його як основну фігуру в навчально-виховній діяльності і глибоко замислювався над проблемою, яким повинен бути вчитель, вихователь, боровся за підвищення його авторитету і науково-педагогічної кваліфікації. Учений вказував на серйозну проблему – обмаль вихователів, педагогів – талановитих, терплячих, далекоглядних і добросовісних. На жаль, зазначає М. Пирогов, "...кількість їх не відповідає масі людей, які потребують виховання" [4, с. 31]. Тільки тоді, коли вчитель, вихователь буде людиною, котра розуміє протиріччя суспільства, сім'ї, робить при цьому кроки назустріч дітям, розв'язуючи їхні проблеми, він зможе сформувати їх внутрішній світ. Адже система освіти і виховання – це те середовище, де відбувається формування особистості. М. Пирогов шукає відповідь у розумній сутності людини – вчителя, вихователя, вивчає, аналізує історію навчання та виховання, звертаючись до основних ідей Сократа, Платона, Аристотеля та інших філософів. Його цікавили "їх погляди і глибина пошуків" [1, с. 259]. Вихователь, за М. Пироговим – людина всебічно розвинена, котра постійно самовдосконалюється.

Це той, хто несе високу моральну відповідальність за свої вчинки, за дії своїх вихованців.

Великий педагог добре розумів, що основою всіх пошуків і досягнень людства є філософія. М. Пирогов як великий лікар-практик відчував необхідність у філософії і вважав її суттєвим і необхідним предметом для загальнолюдської освіти і виховання. Має рацію В. Бібіхін, зазначаючи, що "науку можна пройти, філософію – ніколи, хоч би тому, що вона непомітно переходить в інші науки, мистецтва, вміння. Нова думка ставить нові питання, пошукам немає кінця" [1, с. 109]. Але пройшовши довгий шлях випробувань, М. Пирогов дійшов висновку, що матеріалізм, атеїзм не дають людині душевної твердості і спокою в складних життєвих ситуаціях [5, с. 208].

Справжня людина, тим більше педагог, у розумінні М. Пирогова – це досвідчена високоморальна людина, здатна служити суспільству і боротися за його прогрес. Вчитель, вихователь повинен втілювати кращі риси свого народу та загальнолюдські цінності.

Педагогічні думки вченого свідчать про всебічне вивчення духовного світу дітей з моменту народження і протягом всього часу їх становлення і дорослішання. Потрібно у сім'ї, школі, суспільстві формувати активні позиції та сприйняття навколишнього світу у всьому його різноманітті. Необхідно спостерігати, вивчати і розуміти шляхом пізнання духовності у всіх можливих проявах та у всіх можливих напрямках дітей як особистостей. Подолання невігластва потрібно розпочинати з дитинства, з сім'ї, школи, у суспільстві і через суспільство, оскільки це буде визначальним кроком у майбутньому кожної людини. Великий педагог розглядав виховання як систему підходів і рух до світу ідей за допомогою мудрого наставника, який повинен знаходитися в тісному духовному взаємозв'язку зі своїм вихованцем.

М. Пирогов особливо звертає увагу на індивідуальні особливості дітей, які вони мають від народження, які потрібно враховувати при формуванні в них норм моралі та загальнолюдських цінностей та ідеалів. Він наголошував на об'єктивній, обережній оцінці вчинків дітей. Важливо не забувати про те, що у своїх діях дитина "не припиняє здаватися саме тією, ким вона є, тому що вона живе у власному світі, створеному її духом і діє, додержуючись законів цього світу". "Щоб судити про дитину справедливо і правильно, нам потрібно не переносити її із її сфери в нашу, а самим переселятися у її духовний світ" [4, с. 95].

М. Пирогов особливо наголошував на тому, що ми, дорослі, на жаль, часто "порушуємо гармонію дитячого світу, насильно вдираючись у нього. Намагаємося пересе-

лити дитину у свій дорослий світ, намагаємось максимально впливати на дитину, прищеплюючи свої дорослі погляди, поняття та судження, вважаючи, що дитина нас розуміє, і не хочемо зрозуміти, що вона розуміє нас по-своєму" [4, с. 95].

Саме дорослі винні в тому, що, вилучаючи дитину з власного духовного буття, переносючи у свою сферу, стараються примусити дивитися на все очима дорослих, сприймати і розуміти по-нашому, ми досягаємо того, що дитина починає нам "здаватися не тим, чим вона є" [4, с. 95].

Такий підхід, вважає великий педагог, сприяє формуванню в дитини двоїстості душі, накопиченню протиріч у свідомості, у взаємосприйнятті наставника і вихованця, а це, своєю чергою, спричиняє нещирі морально-духовні стосунки.

Покликання педагога, переконаний М. Пирогов, – використовуючи натхнення дитини, її сприйняття навколишнього світу, з перших років життя виховувати щирість душі, не припускати двоїстості. Це ідеал людського виховання, до якого ми повинні прагнути. Без цього, на думку педагога, неможливо виховати життєвих переконань, принципів щодо сприйняття реалій життя, які постійно змінюються і впливають на свідомість дитини і дорослої людини.

М. Пирогов, маючи великий професійний і життєвий досвід щодо сприйняття людини, вміння оцінювати її емоційний шлях від моменту народження та протягом усього життя, аналізуючи різні періоди її діяльності, дійшов висновку, що кінцевою метою виховання кожної людини повинно бути цілеспрямоване формування здатності морального сприйняття і розуміння навколишнього світу, свідомого прагнення до ідеалів правди і добра, усвідомлення людиною свого призначення на землі.

Таким чином, для того, щоб досягти мети у формуванні морально-етичної особистості, потрібні люди, стійкі у своїх переконаннях, із твердою волею, котрі здатні запропонувати модель ідеалу особистості, намагаються пізнати істину, враховуючи минуле, сьогодення, і спрогнозувати майбутнє. Таким був М. Пирогов, який добре розумів внутрішній світ людини, її сутність, можливості навчання і виховання у становленні її як особистості. Це вічна і невичерпна проблема як для філософії, так і педагогіки.

Висновок. Отже, педагогічні ідеї і практичний досвід М. Пирогова як педагога-новатора, людини з філософським мисленням

і сприйняттям навколишнього світу мають важливе значення для сучасної практичної реалізації системи виховання і формування гармонійно розвинутої особистості. Антропологічне дослідження Миколою Івановичем молодшої людини і ролі педагога-наставника в її становленні та самовдосконаленні актуальні і в наш час, оскільки вчений був мудрим лікарем людських душ, прихильником і провідником гуманного та високоморального ставлення до особистості, глибокої поваги до її гідності.

У педагогічних працях ученого простежується шлях удосконалення гуманних основ суспільства, яких можна досягти завдяки модернізації системи виховання, прагнучи при цьому духовного розвитку кожного індивіда, оскільки однією із головних проблем як філософської, так і педагогічної антропології є проблема сенсу людського буття.

Зі сторінок усіх праць М. Пирогова вчений постає як велична постать, яка увійшла в історію не лише як лікар-хірург, а і як класик демократичної, гуманістичної думки, якому належить значний внесок у скарбницю вітчизняної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бибихин В. В. *Язык философии* / В. В. Бибихин. – С.-Петербург : Наука, 2007. – 389 с.
2. Гордин Л. Ю. *Поощрение и наказание в воспитании детей* / Л. Ю. Гордин. – М., 1971. – 200 с.
3. Мусин-Пушкин А. А. Н. И. Пирогов как педагог / А. А. Мусин-Пушкин. – Петербург, 1917. – 145 с.
4. Пирогов Н. И. *Избранные педагогические сочинения* / Н. И. Пирогов. – М. : Педагогика, 1985. – 494 с.
5. Пирогов Н. И. *Школа и жизнь* / Н. И. Пирогов // *Избранные педагогические сочинения*. – М. : АПН РСФСР, 1952. – 493 с.
6. Пирогов Н. И. *Вопросы жизни* / Н. И. Пирогов // *Собрание сочинений*. – Т. 1. – Киев, 1910. – 426 с.